

Altaruppsatsens änglabåge som symboliserar himlavalvet inramar Per Anderssons bildfönster med trosbekännelsen.

Nederkalix kyrka - kyrkomiljön

Nederkalix kyrka ligger ovan Kalixälvens strandängar, på den plats där älven mynnade i havet vid den tid när kyrkan byggdes. De gamla stråken genom samhället - Köpmangatan och Strandgatan- följer landhöjnings linjer och ”mynnar” i den medeltida kyrkplatsen. Norr om kyrkan står en ensam kyrkstuga som ett minne av den utplånade kyrkstaden. Stugan är flyttad från det gamla kyrkstadsområdet längre norrut. Prästgård och två generationer församlingshem ligger i väster, mellan kyrkan och älven.

Kyrkotomten – kyrkogården

Kyrkan ligger mittpå den gamla kyrkogården som bildar en pryddlig fyrkant inramad av en huggstensmur med kraftiga, vitputsade grindstolpar. Längs murens insida växer höga björkar och mot murens västra del finns flera äldre prästgravar. Kyrkan är orienterad i östvästlig riktning med koret i öster. I söder på kyrkogården står en pampig s.k. bottnisk klockstapel från tidigt 1700-tal, med timrad och panelad bottenkub, högt klockhus mellan vackert svängda takfall, och en åttkantig lanternin i toppen. Tidigare gick landsvägen – nuvarande E4 - längs med murens södra sträckning. Klockstapeln fungerade då som stiglucka mot landsvägen, men i och med att kyrkogården senare utvidgats har stapeln kommit att stå inne på kyrkogården, i stället för insprängd i bogårdsmuren. Mellan kyrkans sydvägg och klockstapeln breder en grusplan ut sej.

Kyrkan

Kalix kyrka som är landets nordligaste medeltidskyrka byggdes sannolikt under sent 1400-tal. Altarskåpets invigning nämns i ett avlatsbrev från 1472. Kyrkans form – en salkyrka med ingång genom ett på 1600-talet tillbyggt vapenhus mot sydväggen och sakristia mot norra väggens korände, är typisk för de uppsvenska medeltidskyrkorna. Sakristian är senare förlängd mot norr. De tjocka gråstensmurarna är putsade i rött med hörn, fönsteromfattningar och gavlarnas blinderingar i vit kontrastfärg. Sockeln är svartstruken. Fönstren vidgades till sin nuvarande storlek under 1700-talet, även om de nuvarande fönsternickerierna tillkom vid 1970-talets restaurering. Det branta taket är täckt med tjärat kyrkspån. Vapenhusets kyrkport med rundvälvt överljus är indragen i en djup, rundvälvd smyg. Dörren är ny och utvändigt kopparbeslagen. I sydfasaden finns också en liten port som leder direkt in i koret.

Kyrkan har byggts om och ändrats många gånger genom århundradena. Dagens kyrkorum präglas av flera epoker, men domineras av senmedeltiden - uttryckt i murar, valv och flera viktiga inventarier - och det sena 1900-talet som kommer till uttryck i golv, bänkinredning, läktare, orglar, innerdörrar, korets bildfönster och altaruppställning, samt ljuskronornas hängning lågt över mittgången, tillsammans med en del rekonstruktionsarbeten å äldre inventarier.

Bland de spår som avsatts perioderna däremellan finner man predikstol och minnestavla från sent 1600-tal, fönsteröppningar, psalmtavlor och oljemålningar i koret, korskrank och obelisker från 1700-tal, medan delar av altarpuppningen är från sent 1800-tal. Kyrkan är indelad i tre travéer under stjärnvalv som slagits efter att kyrkan byggts. Valven bärs av kraftiga pelare ställda mot murarna. Korets valv är det mest sammansatta, och valvet längst i väster det enklaste, både väggar och valv är vitkalkade i hela kyrkan. Längs norra väggen finns en kraftig utbuktning närmast golvet. Golvet – ett hyvlat, grått kalkstengolv – flyter i samma nivå genom både långhus och kor, och en svängd trappa leder upp till sakristian som ligger sex trappsteg ovanför koret.

Kring altaret trängs delar av altarpuppningar av flera generationer – 1800-talets änglabåge som bärs av räfflade pilastrar med förgyllda kapital, ramar in korets bildfönster utfört av Per Andersson 1970. Pilastrarna står på det gamla, murade altaret som bemålats med en stiliserad paradisframställning. På altaret, framför bildfönstret står det lilla altarskåp som invigdes av ärkebiskop Jakob Ulfsson 1472. I altarskåpet flankeras jungfru Maria med Jesusbarnet av Jakob den äldre och Jakob den yngre. Framför det gamla altaret står ett fristående, blåmålat altarbord. Hela altararrangemanget innesluts i den spegelindelade altarringen. Nere i långhuset, bakom valvpelarna, står de marmorvita träskulpturer som hört till den calvariegrupp som fungerade som altartavla årtiondena kring sekelskiftet 1800/1900.

I koret står också kyrkbänkar på ömse sidor om altaret, en medeltida dopfont, en ny kororgel och en näpen St. Göran-skulptur innesluten i glaslåda.

Bänkkvarteren avslutas mot koret av bänkskärmar med skurna skrank i form av ett stiliserat växtmotiv kring en kartusch. Skranket avslutas mot mittgången i slanka obelisker med ranka, förgyllda växtslingor. Skranket är fäst på gångjärn och kan vikas ned mot bänkskärmen för att inte skymma koret. Predikstolen är fäst mot norra väggpelaren och har en åttkantig korg med statyetter inom rundvälvda nischer och ett ljudtak med utsirat krön. Den tillverkades 1674 men har byggts om ett antal gånger och är nu till stora delar en rekonstruktion, med delvis tunt och platt träsnideri.

Det är inte bara predikstolen som bär spår av sentida tillägg och återställandearbeten, även en minnestavla från sent 1600-tal har kompletterats i sen tid.

Dörren mot vapenhuset har blyspröjsat överljus inom en spetsbågig öppning. Vapenhuset ligger tre steg nedanför långhuset och har ett lätt välvt trätak och tegelgolv. I golvet finns en infälld gravhäll i gjutjärn från 1740 och i östra väggen är inmurad en gravhäll i kalksten från 1666. Här finns också två medeltida helgonskulpturer, en fattigbössa och en kista från 1700-talet.

Sakristian har ett medeltida kryssvalv och ett mönsterlagt tegelgolv.

Kulturhistorisk karaktär

Den samlade kyrkomiljön med kyrka och kyrkogård vid älvbrinken, granne med prästgården och den ensamma kyrkstuga som minner om kyrkstaden representerar den typiska norrländska kyrkomiljön. Kyrkans välbevarade yttre gestalt är en god representant för den senmedeltida salkyrkan och den ståtliga klockstapelns känns igen från flera av regionens

kyrkor. Det stora, vackra kyrkorummet med sina stiliga stjärnvalv, är ett uttryck för en tidig sockenbildning i en etablerad och tämligen rik bygd.

Kyrkogårdens och vapenhusets gamla gravvårdar och minnestavlan över fru Margareta Tornea Gihström ger kontinuitet till bygdens invånare och näringar genom århundraden.

Invändigt får kyrkan sin prägel av ett långt tidsspänn där de äldsta och yngsta epokerna –medeltid och 1970-tal – dominerar. Korets inredning och särskilt altaruppsatsens blandade kompot rymmer avtryck från kyrkans hela byggnadsperiod.

Bärande karaktärsdrag

- Den samlade miljön med kyrka, klockstapel, kyrkogård, prästgård och den sista kyrkstugan på älvbrinken.
- Exteriörens välbevarade form och gestalt med den medeltida salkyrkans typiska form – koret i öster, vapenhus i söder och sakristian i norr.
- Kyrkorummets medeltida murar och valv, de skiftande nivåerna mellan kyrkans olika rum samt de många medeltida inventarierna.
- 1970-talets tydliga tidsavtryck i den fasta träinredningen
- Altaruppsatsens många olika tidsavtryck.
- Äldre gravvårdar och minnestavlor i kyrkan och på kyrkogården som anknyter till viktiga näringar som sjöfarten och Kalix kopparverk

Källor & litteratur

Kalix, del 4 Nederkalix kyrka Red Jan Olov Westerberg. Kalix 1989

Välkommen till Kalix kyrka. Informationsblad från kyrkan.

Inventeringsdatum 2005-12-12

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jeanette Aro Länsstyrelsen i Norrbottens län

och Jennie Sjöholm Norrbottens museum

Rapport: Jeanette Aro.

Morjärvs kyrka - kyrkomiljö

Kyrkan står på en terrass inskuren i en tallbevuxen rullstensås, i samhällets centrum. Uppe på åsen i väster, avskiljd från kyrkan genom ett tallskogsparti, ligger den muromgärdade kyrkogården med ett litet gravkapell i samma arkitektur som kyrkan. Insprängt i tallskogen mellan kyrkan och kyrkogården står ett modernt, lågt servicehus. Församlingshemmet som är ett gammalt EFS kapell från 1910-talet, ligger norr om kyrkan.

Kyrkotomten

Mot landsvägen markeras kyrkoentrén av en ädelgransallé som fortsätter i en lång, bred trappa upp till torningången. Kyrkoterrassen inramas av stenpollare sammanbundna med kedjor.

Kyrkan

Morjärvs kyrka byggdes 1929, arkitekt var Torben Grut. Den är orienterad i N-S riktning, med koret i söder. Huskroppens långsmala form och höjd markeras av sadeltakets flacka vinkel samt dörr- och fönsterpartiernas markering i höjdded. Sakristians och det sidolagda tornets tydliga addering till långhuset renodlar dess former. Det sidolagda tornet är byggt i tre avsatser med flackt krön. Fasaden består av en tunn, profilerad lockpanel, målad i vitt med grå detaljer.

Invändigt möter en salkyrka som präglas av rummets långsmala form, i förening med en tessinsk klassicism. Marmorerade fyrkantspilastrar utmed långsidorna bär upp kraftiga `balkar`, som i sin tur bär takets flacka trätunnvalv. Valvet är illusoriskt målat som ett kassettak. Fönstersättningen bryter upp den tunna väggskivan mellan pelarna, med höga fönster som "hänger" i takgesimsen och genom väggbehandling och färgsättning illusoriskt bryter ända ned till golvet. Kyrkorummets färgsättning förändrades 1976 från en ljus färgskala till dagens starkare kulörer.

Det avskalade koret ligger två steg över långhusets spontade trægolv och är avgränsat med bänkskärmar. Längst bak i rummet står en orgelläktare på runda kolonner. Inredningen är enkel med obrutna rader av strama, öppna kyrkbänkar, på svärdsidan står en åttkantig predikstol under platt ljudtak, den höga altartavlan har ett klassicerande ramverk och lätt rundat knäfall med balusterdockor. Orgelfasaden är avskalad, närmast funktionalistisk till sin karaktär.

Vapenhus och sakristia har en mer intim karaktär med låg rumshöjd och vackert mönstermålade, plana tak.

Kulturhistorisk karaktär

Arkitekturhistoriskt speglar kyrkan det tidiga 1900-talets fria behandling av klassicismens formspråk med en interiör som är en god företrädare för 1920-talsklassicismen. Exteriört är den sin tids främsta norrländska exempel på en klassicism som är på väg mot en mer abstrakt arkitektur.

Att särskilt beakta i förvaltning och användning

- huvudentrés markering av kyrkans höjdläge
- den nästan oförändrade exteriörens förenklade klassicism med huskropparnas adderade geometriska former
- interiören är ett värdefullt exempel på den s.k. 20-talsklassicismen med det tydliga bärverket i pilastrar, bjälklag och valv, valvens och takens dekormåleri
- rummets entydiga riktning mot det avskalade koret

Källor & litteratur

Åman A. Järnfeldt-Carlsson M. Träkyrkor i Sverige, Laholm 1999

Järnfeldt-Carlsson M. Träkyrkobyggandet i övre Norrland. Bebyggelsehistorisk tidskrift 1991.

Inventeringsdatum 2002-10-24

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jennie Sjöholm Norrbottens museum, Jeanette Aro och Ann-Christin Burman Länsstyrelsen i Norrbottens län

Rapport: Jeanette Aro.

De djupa nischerna mot fönstren – sammanbundna av en välvd genomgång som ger ett intryck av sidoskepp.

Miljön kring Töre kyrka

Töre kyrka är belägen på en höjd och kyrktornet syns vida omkring, både ut mot havet och från tillfartsvägarna. Kring kyrkotomten ligger villakvarter som ansluter till Töre by. När kyrkan uppfördes låg den avskild från byn. Kyrkoanläggningens formspråk och

läge visar en vilja att manifesteras kyrkans närvaro i bygden samtidigt som den skulle ha ett respektavstånd från vardagslivet i byn. Intill kyrkotomten i väster, ligger församlingshemmet från 1960-talet.

Kyrkotomten

Kyrkotomten är avskalad med vida gräsytor och ramas in av en naturstensmur, kantad av björkar. I övrigt finns bara enstaka buskar och tallar. Kyrkan står mitt på kyrkotomten som korsas av grusgångar i flera riktningar. Gångarna lyses upp av ett fåtal låga lyktor med koniska armaturer i opakt glas. Huvudgången i öst-västlig riktning markeras av betongplattor och slutar i en bred, monumental betongtrappa som leder ned till församlingshemmets parkering.

Kyrkan

Kyrkan är en klassicistisk långhuskyrka orienterad i öst-väst med smalare och lägre kor, sakristia i vinkeln mellan kor och långhus och ett västtorn som delvis är inskrivet i huskroppen. Tornet är byggt i två sektioner med rundbågiga ljudluckor i nedre sektionen och rektangulära öppningar i den övre. Kyrkan byggdes 1936 efter Evert Milles ritningar och ersatte då en äldre, provisorisk kyrkolokal. Den står på sockel av huggen granit och väggarna är slätputsade i gulvitt. I gavlarna och mot hörnen på långsidorna sitter cirkelrunda fönster, kyrkans övriga fönster är höga och välvda med en blyspröjsning i rombiskt mönster. Huvudentrén i tornet har en kopparbeslagen dubbelpart med en tidstypisk, infälld minnesplatta ovanför.

Kyrkans sadeltak och sakristians valmtak är täckta med svartmålad skivplåt, medan torntaket och den korta, spetsiga spiran är koppartäckta.

Långhuset är enskeppigt med djupa, runda nischer mot fönstren. Nischerna har välvda genomgångar utmed långsidorna som ger ett intryck av sidoskepp. Väggar och valv är vitputsade och hela kyrkan har ett fernissat trägolv. Det avsmalnade koret ligger fyra steg ovanför långhuset.

Över långhuset spänner ett tunnvalv medan koret markeras genom ett lägre, stickbåigt valv. I korets sydvägg öppnar sig ett valv mot ett litet dopkapell – kapellet motsvaras på den motsatta, norra väggen av en välvd blinding.

Korets inredning slår an 1930-talets strama och sakliga känsloton. Den färgstarka altaruppsatsen som föreställer Jesus med lärjungarna - där lärjungarna är framställda som nutidsmänniskor - är grovt skuren i trä och flankeras av rustika golvkandelabrar i målat trä. Ovanför altaruppsatsen sitter ett runt bildfönster som framställer det godas kamp mot det onda. Den fyrkantiga altarrundeln är utformad som ett öppet räcke. Hela altararrangemanget är utfört av Axel Wallenberg som utfört de flesta utsmyckningarna i kyrkan.

I det lilla dopkapellet avspeglas olika epoker i församlingen och kyrkan. Den gamla kyrkolokalens altartavla från 1870-talet är monterad i en djup nisch mitt emot dopaltaret med altartavla och åttkantig dopfont i trä från kyrkans byggtid. Kapellet domineras dock av Jean Carlbrandts höga bildfönster från 1969 som visar en modernistisk tolkning av befrielse

Även långhuset har en välbevarad inredning. Bänkkvarterens och läktarbarriärens dova färgsättning i en grov marmorering som utfördes 1968, har anpassats till kyrkorummets tidsanda. Predikstolen med sitt platta ljudtak hänger på kortväggen norr om koret och nås via sakristian. Predikstolskorgen är smyckad med grovskurna träreliefer föreställande de fyra evangelisterna. Ljudtaket har en ovanlig, men tidstypisk målning av den helige ande på undersidan. Nummertavlornas utsmyckning och ljuskronorna i långhuset har en omisskännlig 30-talsprägel och är viktiga för helhetsintrycket.

Läktarens framskjutna mittparti bärs upp av två parställda, fyrkantiga träpelare. Läktarorgel från 1938 är dold bakom en orgelfasadkuliss med stiliserade orgelpipor i trä, som grupperar sig på ömse sidor om det runda västfönstret. Orgelkulissen är färgsatt i klarare färger än inredningen i övrigt och framhäver läktarpartiet.

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Utvändigt är kyrkan en god representant för 1900-talets klassicism med traditionell uppdelning i långhus, adderat kor och västtorn. De stora, cirkelrunda fönstren är ett tydligt tidsavtryck i fasaderna. Interiört präglas kyrkan av 1930-talet, framförallt i den sammanhållt välkomponerade inredningen. Sidogångarna i långhuset och det avsmalnande koret förstärker riktningen i rummet men bidrar även till korets avskiljda och respektingivande rumskänsla. Känslan av att närma sig ett heligt rum som ska stämma till vördnad, förstärks också genom den monumentala trappan som leder från parkeringen upp mot kyrkporten.

Bärande karaktärsdrag

- Kyrkomiljön - Den monumentala trappan från parkeringen upp mot porten inleder vägen mot altaret som fortsätter i rak linje ända fram till koret. Den avskalade tomten med sparsmakad plantering av träd och buskar som harmonierar mot kyrkans egen strama och svala karaktär
- Exteriören är i allt väsentligt oförändrad och är ett bra exempel på modern klassicism.
- Kyrkorummets bärande drag är dess arkitektur med långhusets sidogångar och det avsmalnande koret med sitt sänkta tak och upphöjda läge, som gör koret avskilt och respektingivande, men även stommens tunga och avskalade karaktär med släta, vitkalkade murytor.
- Inredningen är i allt väsentligt från kyrkans byggnadstid och ger rummet en helgjuten 30-talskänsla. Den är därför central för det kulturhistoriska värdet. Till de bärande dragen hör hela korinredningen, predikstolen med ljudtak, dopaltaret och dess altartavla, samt läktarorgeln och orgelkulissen kring det runda västfönstret.
- Kyrkorgelns tidstypiska ljudbild från kyrkans tillkomsttid.

Källor

ATA

Hällén, A., Nya Svenska kyrkor, del III Norrland. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 1998.

Åman, A. och M. Järnfeldt-Carlsson (red.), Bebyggelsehistorisk tidskrift nr 22 1991, Övre Norrlands kyrkor, Uppsala 1992.

Inventeringsdatum: 2002-10-24

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jennie Sjöholm Norrbottens museum, Jeanette Aro, Ann-Christin Burman Länsstyrelsen i Norrbotten

Rapport: Ann-Christin Burman

Malörens kapell

Kyrkomiljön

Den lilla ön Malören ute i havsbandet har alltsedan medeltiden spelat en viktig roll för både fisket och sjöfarten. Innan Heidenstamsfyren restes något hundratal meter bort, fungerade det högresta kapellet som sjömärke längs inseglingsleden mot Torneå, där Malören är första landkontakt för sjöfararna. Kapellet står mitt i det karga klapperstenslandskapet alldeles ovanför fiskeläget. Strax utanför kapellporten står en meterhög klockställning på murat fundament. Klockan som kommer från ett fyrskepp, invigdes i samband med att kapellet överlämnades från Nedertorneå till Nederkalix församling. Alldeles intill kyrkan ligger en labyrint - ett av den norrbottniska skärgårdens kännetecken, som kanske var ämnade att besvärja fiskelyckan. En ensam sjömansgrav finns något hundratal meter bort.

Malörens kapell är ett av flera som restes kring 1770, som ett resultat av de lättnader som då infördes i kyrkoplikten, men det är ett av få norrländska fiskekapell¹ som fått en så tydlig kyrkoform. Vid denna tid nyttjades ön av fiskare från Torneå och Karlö, som nu inte längre behövde avbryta fiskeperioden för den tidsödande resan till församlingens huvud-kyrka. Bygget bekostades av borgerskapet i Torneå stad och har kallats "Skärgårdens lilla domkyrka" .

Kapellet

Kapellet fick sin högresta gestaltning för att fungera som sjömärke. Det har en oktogonal form med ett påbyggt vapenhus, med en enkel klockställning ovanpå.

Det branta, spåntäckta valmtaket reser sig över enkla rödfärgade panelfasader. Kapellet har tre små spröjsfönster med blyinfattade rutor bakom ljusmålade fönsterluckor. Mitt över taknocken rider en hög takryttare med smidd spira.

I likhet med andra fiskekapell fungerade det vintertid som magasin för fiskeredskapen –bänktypen, de breda portarna och det sluttande broplanet av sammangjutna fältstenar är detaljer som minner om denna dubbla funktion.

Vapenhuset är en enkel regelverkskonstruktion med gråmålade bräddörrar. Invändigt har det jordgolv och öppen vägg- och takkonstruktion. Till kyrkorummet leder låga, breda portar av rödmålade, skråställd spontpanel. Kyrkorummet är indelat med bänkkvarter på ömse sidor om mittgången. Rummet har enkel karaktär med plankgolv, omålade timmerväggar och högt välvt tak, i kombination med öppna bänkar med enkla ryggstöd och gavelplankor inpassade i den bjälke som avgränsar mittgången.

¹ Det kapell som restes på Holmön 1802 hade en likartad form men med mindre resning, detta kapell står numera på Gammlia i Umeå.

Bänkkvarteren avgränsas mot koret av bänkskärmar. Korets inredning - målade i blått och grått - är rummets enda färgklick

Altarringen är en slät, vinklad skärm med krönlist. Den lilla, åttkantiga predikstolen står innanför altarringen och vid sidan av predikstolen hänger altartavlan föreställande Jesu födelse inramad av ett rikt utsirat ramverk av kartuscher. Den är en av tre tavlor i

kapellet som målats av Petter Bergström. Intill porten hänger också en minnestavla från invigningen 1770. Ovanför altaret sitter ett av rummets tre fönster.

Ett votivskepp efter modell av en lotsbåt hänger i gränsen mellan långhus och kor.

Kulturhistorisk karaktär

Kapellets iögonfallande yttre form, given av tidens ideal för att passa dess dubbla funktion som kyrka och sjömärke, anknyter till Malörens viktiga funktion för lotsväsendet. Byggnadens tillkomst manifesterar Finlands och Sveriges gemensamma historia, men även förändringar i kyrkoplikten. Den omgivande karga skärgårdsnaturen kontrasterar mot kapellets uttrycksfulla form. Invändigt möter ett rum som överensstämmer med det typiska fiskarkapellets spartanska kyrkorum med grånade timmerväggar och mycket enkel inredning, som speglar dess dubbla funktion som kapell och förvaringsplats för fiskeredskap. Samtidigt ger framförallt rumsformen och det höga välvda taket ett starkt förädlad, kyrkligt intryck. Korets inredning markeras på sedvanligt sätt genom färgsättning och mer bearbetade detaljer.

Bärande karaktärsdrag

- Den karga kyrkomiljön
- Kapellets starka anknytning till sjöfarten som kommer till uttryck i dess resning, anpassning till fiskelägets behov av att skydda skötbåtarna, votivskeppet
- Kyrkorummets spartanska kyrkokaraktär i omålat trä
- Den enkla inredningen
- De drag och detaljer som minner om kapellets dubbla funktion
- Minnestavlan som minner om Finlands och Sveriges gemensamma historia.

Källor & litteratur

Lundholm Kjell, Fiskarkapell vid Norrbottenskusten. Bebyggelsehistorisk tidskrift 1991.

Kyrkobyggnader 1760-1860 Del 3 Övre Norrland. Sveriges kyrkor, volym 217.

Riksantikvarieämbetet och Kungl Vitterhets Historie- och Antikvitetsakademien.

Beskow Hans Två fiskekapell i Norrbottens skärgård. Norrbotten 1958.

Inventeringsdatum 2008-08-20.

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning: Jeanette Aro och Ann-Christin Burman, Länsstyrelsen i Norrbottens län

Rapport: Jeanette Aro.

Litteratur- och källförteckning

Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA

Haparanda församlings hemsida; www.Haparandakyrkan.se/kapell/sandskar.html 2008 07 18.